

Іваноў Я. Я.

(Магілёў, Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова)

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАРЭМІЯГРАФІІ

Вызначэнне актуальнай праблематыкі лексікаграфічнага апісання прыказак сучаснай беларускай мовы з'яўляецца адной з прыкладных задач вывучэння беларускай моўнай афарыстыкі [1, с. 111; 2]. Трэба адзначыць, што беларускае мовазнаўства заўважна канцэптуальна і метадалагічна адстае ў сферы парэміяграфіі ў параўнанні з іншымі нацыянальнымі адгалінаваннямі еўрапейскай лінгвістыкі.

Так, на сённяшні дзень у беларусістыцы ёсць усяго некалькі розных па аб'ёме, прынцыпах апісання і ступені рэпрэзентатыўнасці слоўнікаў прыказак (тлумачальны, этымалагічны, некалькі перакладных слоўнікаў), не распрацавана тыпалогія парэміяграфічных слоўнікаў, няма прыказкавых слоўнікаў важнейшых тыпаў (тэзаўруснага, ідэаграфічнага, школьнага, лінгвакраіназнаўчага і інш.). Акрамя ўласна лінгвістычных слоўнікаў у сучаснай беларусістыцы існуе шэраг парэміяграфічных зборнікаў, таксама розных па аб'ёме, прынцыпах апісання і ступені рэпрэзентатыўнасці ў адпостраванні прыказкавага фонду беларускай мовы (Ф. М. Янкоўскага, М. Я. Грынבלата, Я. Н. Рапановіча, В. І. Рабкевіча і інш.). Усе яны ў большай ці меншай ступені грунтоўца на сваіх папярэдніках – зборніках XIX і першай паловы XX ст. (І. І. Насовіча, Е. Р. Раманава, Я. А. Ляцкага, А. К. Сержпудоўскага, М. Федароўскага і інш.).

У існуючых слоўніках і зборніках беларускіх прыказак недастаткова дакладна адпостраваны колькасныя і якасныя параметры парэміялагічнага фонду беларускай мовы, семантычныя, структурныя і функцыянальныя ўласцівасці асобных тыпаў парэміялагічных адзінак, але самае галоўнае – недастаткова аб'ектыўна размяжоўваюцца ўласна прыказкавыя і іншыя звышслоўныя адзінкі мовы і маўлення.

Тлумачальных (г. зн. нарматыўных) слоўнікаў беларускіх прыказак існуе ажно тры. Першы, «*Крынічнае слова*» (1987) Р. Шкрабы і І. Шкраба адрозніваецца як зусім невялікім аб'ёмам (каля 700 адзінак), так і выразна суб'ектыўным падыходам да адбору і тлумачэння прыказак. Апошні па часе з'яўлення слоўнік «*Прыказкі і прымаўкі*» (2000, 2-е выданне 2002) А. С. Аксамітава з'яўляецца анталогіяй рэдкіх рукапісных і друкаваных парэміялагічных зборнікаў, у якім змест прыказак тлумачыцца аўтарам без апоры на іх рэальнае ўжыванне ў маўленні, што не дазваляе лічыць гэты даведнік не толькі нарматыўным, але і ўвогуле ўласна лінгвістычным. Трэці – тлумачальны слоўнік прыказак І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч, у якім апісваецца парэміялагічны фонд сучаснай беларускай літаратурнай мовы, існуе ў трох версіях (1996; 2002; 2011), што адрозніваецца па аб'ёме (адпаведна, каля 950, больш за 1400, амаль 1800 адзінак), а таксама па якасці лексікаграфічнага апісання прыказак.

Ні адзін з існуючых тлумачальных слоўнікаў беларускіх прыказак нельга лічыць нарматыўным перш за ўсё паводле адбору адзінак, паколькі ў кожным са згаданых даведнікаў у якасці прыказак часта кваліфікуюцца зусім не прыказкавыя выразы. Напрыклад, у самы найноўшы, самы вялікі і самы аўтарытэтны «*Тлумачальны слоўнік прыказак*» (2011) І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч уключаны адзінкі, якія відавочна адрозніваюцца ад ўласна прыказак па паходжанні, семантыцы, структуры, лексічнай і грама-

тычнай арганізацыі, стылістычным уласцівасцям, спосабам ужывання і функцыям у маўленні: *Адзін раз схлусіўшы, хто табе наверыць?* (К. Пруткоў); *Няма таго, што раньш было* (М. Багдановіч); *Тэатр пачынаецца з вешалкі* (К. С. Станіслаўскі) (крылатыя выразы, якія не страцілі ў свядомасці носьбітаў мовы асацыятыўнай сувязі са сваімі літаратурнымі крыніцамі); *Жыццё закон нязломны мае: ніколі праўда не ўмірае*; *Няма большае кары, чым кара свайго сумлення* (афарызмы кніжнага паходжання, якія не маюць шырокага распаўсюджвання ў жывым маўленні); *Высокі ляціць вырай – высокі будзе і авёс*; *Прышлі Пакровы – заганяй у хлеў каровы*; *Студзень мяце – ліпень залье* (народныя прыкметы); *Жывём, хлеб жуём!*; *У Мазыры елі царскія сыры*; *Чаго чорт у балоце сядзіць?* – *Бо прывык!* (народныя выслоўі, прыгаворкі, пустагаворкі і да т. п.); *Посуд любіць чысціню*; *У лістападзе досвітак з прыцемкам сярод дня сустракаецца* (шырока ўжывальныя побытавыя выслоўі, сужэнні «здаравага сэнсу» і да т. п.) і інш.

Актуальным у гэтай сувязі для сучаснай беларускай парэміяграфіі з’яўляецца больш строгае размежаванне, па-першае, прыказак (як моўных адзінак) і малых жанраў фальклору (як тэкстаў), па-другое, прыказак і літаратурных афарызмаў (паводле розных структурных і функцыянальна-стылістычных уласцівасцей), па-трэцяе, прыказак і крылатых выказаў (па адсутнасці / наяўнасці ў свядомасці сярэдняга носьбіта мовы асацыятыўнай з літаратурнай крыніцай), па-чацвёртае, прыказкі і ходкія ў вусным маўленні побытавыя выслоўі (на падставе адрознення традыцыйнага / інавацыйнага ў мове). Такое размежаванне немагчыма без несупярэчлівага вызначэння ўласна лінгвістычных уласцівасцей як прыказак, так і сумежных з імі моўных і маўленчых адзінак.

Як вядома, агульны аб’ём парэміялагічнага фонду мовы заўсёды апэньваецца на падставе дадзеных усіх (або найбольш рэпрэзентатыўных) парэміяграфічных крыніц. Аднак такая апэнка з’яўляецца магчымай толькі з улікам усіх існуючых варыянтных форм прыказак (як у сінхраніі, так і ў дыяхраніі), улічыць якія без супадзенняў і паўтораў магчыма, у сваю чаргу, толькі ў адным, зводным парэміялагічным даведніку, створаным на аснове існуючых парэміяграфічных крыніц, як, напрыклад, у нямецкай мове ў даведніку *Deutsches Sprichwörter-Lexikon* (1867–1880) К. Ф. В. Вандэра (які мае і сучасную версію), у польскай мове – *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* пад рэдакцыяй Ю. Кжыжаноўскага (1969–1978), у рускай мове – «*Большой словарь русских пословиц*» В. М. Макіенкі, Т. Г. Нікіцінай, А. К. Нікалаевай (2010) і інш.

Адзіны зводны даведнік парэміялагічных адзінак беларускай мовы – гэта зборнік «*Прыказкі і прымаўкі*» (1976) М. Я. Грынבלата, дзе змешчана

больш за 12 000 адзінак з друкаваных і рукапісных парэміяграфічных крыніц. Аднак даведнік не з'яўляецца рэпрэзентатыўным адлюстраваннем ні колькасных, ні якасных параметраў парэміялагічнага фонду беларускай мовы, зыходзячы з цэлага шэрагу прычын.

Па-першае, зборнік М. Я. Грынבלата далёка не поўны збор беларускіх прыказак. Так, у ім адлюстраваны не ўсе беларускія парэміяграфічныя крыніцы (выдадзеныя за межамі Беларусі, а таксама пасля 1976 г.), таму няма многіх прыказак з рукапісных і рэдкіх друкаваных парэміялагічных зборнікаў, шмат якіх дыялектных беларускіх прыказак і інш. У даведнік не патрапіла і значная колькасць прыказак (пераважна з парэміяграфічных крыніц да 1917 г. і замежных зборнікаў беларускіх прыказак), змест якіх супярэчыў ідэалогіі былой савецкай дзяржавы, напрыклад, са зборніка *Lud białoruski na Rusi Litewskiej* (1935) М. Федеровского: *Бог усё можа, Бог стары гаспадар, ведае, што робіць, Дзе добранькі край, там і земляны рай, Хто Бога ў душы носіць, той у людзей хлеба не просіць* і інш. Значная колькасць прыказак была кваліфікавана М. Я. Грынבלатам у адпаведнасці з фалькларыстычным разуменнем жанру парэмій як так званыя «народныя выслоўі» і аказалася ўключана ў даведнік «Выслоўі» (1979), адным са складальнікаў якога, дарэчы, быў сам М. Я. Грынблат. Агульная колькасць беларускіх прыказак, якія не зафіксаваны ў даведніку, паводле нашых папярэдніх падлікаў, складае не менш за яшчэ 12 000 адзінак.

Па-другое, зборнік М. Я. Грынבלата змяшчае шмат непрыказкавых адзінак – фразеалагізмаў (за дзедам-шведам; ні вала, ні кала; як рак свісне і інш.), а таксама іншых разнавіднасцей парэмій як фальклорнага жанру – народных прыкмет, параўнанняў, праклёнаў, прыгаворак, пустагаворак, жартоўных найменняў і інш. (*Каб нашыя мазалі пану ў горла пераселі; Калі суніца чырванее, не сей проса – не пасее; На Юр'я мароз – будзе добры авёс; Не фігуруй, Грышачка!; Пакі-пакі, дай, поп, табакі; Поп – аб землю илёт; Прапаў, як швед пад Палтаваю; Сурдучковы пан; Сядзьма на калодзе, пагаворым аб прыгодзе; У Нясвіжы людзі хіжы, салому таўкуць, бліны пякуць, сена смажуць, бліны мажуць і да т. п.), відаць, пад уплывам зборніка рускіх прыказак У. І. Даля, дзе сустракаецца шмат вырзаў такога кшталту.*

Па-трэцяе, у зборніку М. Я. Грынבלата адсутнічае семантызацыя прыказкавых адзінак з агульным пераносным значэннем і страчанай унутранай формай, падаюцца не ўсе вядомыя варыянты прыказак, не заўсёды захоўваецца аўтэнтычнасць іх знешняй формы (фанетычныя асаблівасці і марфалагічныя формы слоўных кампанентаў) і г.д., пра што сведчаць дадзеныя іншых парэміяграфічных крыніц.

Па-чацвёртае, зборнік прыказак М. Я. Грынבלата пабудаваны паводле так званага «тэматычнага» прынцыпу іх размяшчэння, што дэтэрмінуе яго ўнутраную збыткоўнасць (паўтарэнне адных і тых жа прыказкавых адзінак або іх структурных варыянтаў у межах розных тэматычных раздзелах ці прадметных груп). Пры гэтым уключэнне прыказкі ў той ці іншы раздзел (або ў тую ці іншую групу) засноўваецца то на яе змесце як фальклорнага тэксту, то на яе значэнні (у тым ліку і пераносным) як моўнай адзінкі, то на значэннях або прататыпах яе асобных слоўных кампанентаў.

Па-пятае, прыказкі ў зборніку М. Я. Грынבלата змешчаны ўнутры тэматычных раздзелаў і прадметных груп адвольна, адсутнічае ў ім і індэкс прыказак, што не дазваляе карыстацца зборнікам менавіта як даведачным выданнем, паколькі знайсці патрэбную прыказку па яе лексічным складзе, па часе або месцы яе фіксацыі ў парэміяграфічных крыніцах, нават па яе змесце (?!), а таксама іншым істотным параметрам, аказваецца складана, а вельмі часта і зусім немагчыма.

Актуальным у гэтай сувязі для сучаснай беларускай парэміяграфіі з'яўляецца стварэнне слоўніка-тэзаўруса прыказак беларускай мовы, у якім адзінкі размяшчаліся б паводле так званых «ключавых» (апорных) слоў, максімальна б захоўвалася аўтэнтычнасць знешняй формы прыказкавых адзінак, тлумачылася б (па магчымасці) перасноснае значэнне адзінак са страчанай унутранай формай, падаваліся б усе структурныя варыянты прыказкавых адзінак, дыферэнцыраваныя паводле іх першай і наступных фіксацый ва ўсіх вядомых на сённяшні дзень парэміяграфічных крыніцах беларускіх прыказак.

Праца па ўкладанні парэміялагічнага слоўніка-тэзаўруса беларускай мовы была ўхвалена Фразеалагічнай камісіяй пры Міжнародным камітэце славістаў і распачата ў 2002 г., зараз вядзецца на кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова і мае быць скончана, як плануецца, у 2017 г.

Літаратура

1. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиялогия и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // Nationales und Internationales in der slawischen Phraseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии : XV Междунар. съезд славистов, г. Минск, Беларусь, 20–27 августа 2013 г. / Internationales Slawistenkomitee, Phraseologische Kommission; Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald: E.M.A.-Universität, 2013. – S. 111–116.
2. Иванов, Е. Е. Актуальные проблемы и принципы лексикографического описания афористики белорусского языка / Е. Е. Иванов // Итоги научных исследований ученых МГУ имени А. А. Кулешова 2013 г. : сб. науч. ст. / под ред. А. В. Иванова, Е. К. Сычевой. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. – С. 145–149.